

הרב ישראל יצחק גוטליב ארגון 'משיב כהלכה' של קהילת תר"א

כשרות צמר ה'מרינו' לציצית ולתכלת

יש מפקקים על לבישת התכלת בציצית מחמת הטענה שהצמר הנפוץ בזמנינו אינו נחשב 'צמר' בנוגע למצות התורה, והתכלת אפשר לקיימו רק בצמר. ובכן נברר האם יש ממש בטענה זו.

מה נחשב 'צמר' בדני התורה

אין נקרא 'צמר' אלא צמר המופק מרחלים ואילים, ולא של עזים, או של גמלים וארנבים¹, וכן לא משי וקנבוס וכל שאר המינים². גם צמר מרחל שאמה או אביה³ הם ממין בהמה או חיה אחרת פסול לתכלת⁴.

¹ ירושלמי כלאים (פ"ט ה"א): "מה צמר שאין לו שם לוויי אף כל דבר שאין לו שם לוויי... אין לך קרוי צמר אלא צמר אלים בלבד". ובתוספות יום טוב (כלאים פ"ט מ"א) וכן במעדני יו"ט (גדה, הל' כלאי בגדים אות מ) ביאר, דהלימוד הוא מדלא כתיב "בצמר" אלא "צמר" סתם, משמע שלא שייך למטעי שהכוונה לצמר אחר, שאין צמר אחר קרוי צמר סתם אלא זה. ובתוספות בשבת (כז ע"א ד"ה מניין) משמע שדבר זה הוא מסברא, וכן משמע לכאורה ביראים (סימן שלג).
² המקור לזה במסכת כלאים (פ"ט מ"א ומ"ב), וכן נפסק בשולחן ערוך בהלכות כלאי בגדים (יו"ד סימן רצח ס"א) והביאוהו האחרונים בהלכות ציצית, הלבוש (סימן ט ס"ג) והשו"ע הרב (סימן ט ס"ח) והמשנה ברורה (שם סק"ב) ושאר האחרונים.

³ כן כתב הפרי מגדים בהל' ציצית (סימן ט א"א סק"א), והסתפק אם צמר של רחל בת רחל שאביה תיש יכול לטפור בציצית בגד העשוי מצמר רחל בת עז, או להיפך, וכתב דלכאורה יש להקל בזה ונשאר בצריך עיון. ובביאור הלכה (ד"ה רחלים) תמה על הפרי מגדים שאין לו מקור. ולכאורה מצאנו מקור לדברי הפרי מגדים ברש"י בבא קמא (עז ע"ב). ובחזון איש בריש הלכות ציצית (סימן ב סק"א) כתב ליישב דברי הפרי מגדים שכיון דהוי כלאים חשיב 'נדמה' כי הוא עוד יותר גרוע מ'נדמה', והביא לזה שתי ראיות. וכן בבית ברוך (כלל יא סק"מ) התקשה בתמיהת הביאור הלכה.

⁴ בבכורות (זז ע"א) הובאה מחלוקת בענין 'נדמה' בין רבי מאיר לחכמים, והובא שם בגמרא ארבעה מהלכים לפרש מחלוקתם. ואחר כך הביאה הגמרא ארבעה אופנים שבהם כולי עלמא מודים שרחל 'נדמה' אינה בכלל "שה", ושלושה מהם לענין ה'צמר' של רחל כזה. והאופן השלישי הוא: "רב פפא אמר, הכל מודים שצמרו פסול לתכלת, שנאמר 'לא תלבש שעטנז צמר ופשתים יחדיו, גדילים תעשה לך על ארבע כנפות כסותך', מה פשתן שלא נשתנה אף צמר שלא נשתנה". ונחלקו האחרונים האם כוונת רב פפא דווקא לדין "תכלת" או לכל דיני הציצית.

מדין 'נדמה'⁵, ונחלקו האחרונים בדעת הרמב"ם אם פסול גם לכל מצות ציצית⁶ או נפסל רק לתכלת⁷, ובשולחן ערוך בהלכות ציצית (סימן ט סע' א-ב) לא הזכיר ענין זה כלל⁸, אבל מוכח שלדעתו אינו נחשב 'צמר'⁹. ולהלכה נקטו הרבה אחרונים

⁵ בכמה מקומות בש"ס [בבכורות (נו ע"א), ובבבא קמא (עז ע"ב), ובחולין (לח ע"א וע"ב)], ובנדה (מא ע"א) [[שנינו בברייתא: "פרט לנדמה". והיינו, שמצינו לגבי כמה דינים התלויים בבעלי חיים [לענין קרבנות, בכורה, כשרות, אכילת החלב, פדיון פטר חמור, שחיטת אותו ואת בנו, ראשית הגז, שעטנז, טומאת נגעים, ויש אומרים גם בגדי כהונה], שבעל חיים שאינו דומה לאמו – כגון כבשה שנולדה מעז – הרי הוא פסול מפני שהוא בכלל "נדמה", כלומר שדומה למין אחר (עפ"י רש"י בבכורות נו ע"א ובחולין לח ע"א).

⁶ כן משמע בפשטות לשון הרמב"ם שכתב בהלכות ציצית (פ"ב ה"א): "רחל בת עז צמרה פסול לציצית". וכן פירש הבית יוסף בדעתו בכסף משנה על הרמב"ם שם ובבית יוסף בהלכות ציצית (סימן ט), וכן פירש כאן הפרי מגדים ("א"א סימן ט סק"א) בדעת הרמב"ם, ופירש כן בדברי המגן אברהם בהלכות ציצית (סימן ט סק"א), וכן כתב מנחת חינוך (פרשת שופטים מצוה תקח) בדעת הרמב"ם, וכן בספר כתר תורה על הרמב"ם בהלכות ציצית (פ"ב ה"א).

⁷ כן פירש בספר בני ידד (ציצית פ"ב ה"א) שכוונת הרמב"ם לפסול את הצמר מדין תכלת לבד, וכן כתב הביאור הלכה בהלכות ציצית (סימן ט ד"ה רחלים) שכתב שמשמע בדברי הרמב"ם דמה שאמר "פסול לציצית" היינו רק לתכלת. ובמנחת חינוך (פרשת שופטים מצוה תקח) וכן בישועות מלכו (הלכות כלאים פ"י ה"ב) גרסו ברמב"ם כאן "רחל בת עז צמרה פסול לתכלת".

⁸ וכתב רק בסתם: "אין חייב בציצית מן התורה, אלא בגד פשתים או של צמר רחלים", ו"ציצית של פשתים או של צמר רחלים פטורים בכל מיני בגדים".

⁹ להלן חמש הוכחות לזה: א. ממה שביאר בבית יוסף (או"ח סימן ט) ובכסף משנה (הלכות ציצית פ"ב ה"א) דמה שאמר רב פפא בבכורות (יז ע"א) "הכל מודים שצמרה פסול לתכלת" הכוונה לכל דיני ציצית. ב. וכן הביא שם דברי רב אחא בר יעקב: "ואמרינן נמי שהכל מודים שאין לוקין על צמרו משום כלאים", וכתב על זה "ואם כן לא חשיב צמר כלל ואינו פוטר בציצית אלא במינו דוקא". ג. ועוד שהרי ביאר שזוהי דעת הרמב"ם ולא הביא שום חולק עליו, והאיך לא יחשוש הבית יוסף לדבריו. ד. ועוד שהרי כתב כאן בשולחן ערוך (סימן ט ס"ו) "ירא שמים יצא את כולם ועושה תלית של צמר רחלים שהוא חייב בציצית מן התורה בלי פקפוק", ואם נאמר שמה שכתב "צמר רחלים" כוונתו אפילו ל'צמר רחל בת עז', לא היה כותב הבית יוסף שאין בזה שום 'פקפוק'. ה. ועוד שהרי דעת המחבר בהרמב"ם שפסק כרב נחמן שנקט כתני דבי רבי ישמעאל המבואר במסכת מנחות (לט ע"ב) ובמסכת שבת (כו ע"ב) שכל 'בגד' האמור בתורה סתם אינו אלא של צמר או של פשתים, הואיל ונאמרו בתורה 'בגדים' סתם ופירש לך הכתוב באחד מהם "צמר ופשתים", הרי זה בנין אב לכל ה'בגדים' שנאמרו בסתם דאינו אלא צמר או פשתים. ופירש רש"י שם, שהמקום שבו פירש הכתוב ש'בגד' הכוונה ל'צמר ופשתים' הוא מה שנאמר בנגעים (ויקרא יג, מז) "והבגד כי יהיה בו נגע צרעת בבגד צמר או בכבד פשתים", ומה

שצמרה אינו נחשב 'צמר' כלל למצות ציצית¹⁰, אך יש שמשמע בדבריהם שאין צמר כזה פסול רק לציצית של 'תכלת'¹¹, ויש שכתבו שאף אם אין זה נחשב 'צמר' מכל מקום יכול לפטור מחיוב ציצית אף בגד העשוי מצמר רחל¹².

עוד מבואר בדברי כמה ראשונים, שלא דווקא רחל שהיא עצמה נולדה לבהמה או חיה אחרת, אלא כל שאינה רחל בת רחל עד ששת ימי בראשית הרי צמרה בכלל פסול זה¹³. וכן מוכח בבכורות (יו ע"א)¹⁴. ובדעת הרמב"ם בענין זה

שנאמר לגבי כלאים (דברים כב, יא) "לא תלבש שעטנו צמר ופשתים יחדיו". ובכלאים הרי פסק המחבר גם בשולחן ערוך שצמר רחל בת עז אינו נחשב צמר, וכדכתב שם (סימן רצח ס"ב): "רחל בת עז, צמרה אסור עם פשתן מפני מראית העין". וכן גבי נגעים, כאמור, מבואר בגמרא בכורות שם: "רב נחמן בר יצחק אמר הכל מודים שאין צמרו מטמא בנגעים, שנאמר 'בבגד צמר או בבגד פשתים', מה פשתים שלא נשתנה אף צמר שלא נשתנה". ואם כן איך נאמר שבמה שפסק כאן (סימן ט ס"א) "אין חייב בציצית מן התורה אלא בגד פשתים או של צמר", שזה ילפינן בגמרא מ'נגעים' ו'כלאים', הכוונה היא אפילו בצמר שנשתנה.

¹⁰ כן כתבו המבי"ט קרית ספר (ציצית פ"ב), והלבוש (סימן ט ס"ג), והלחם רב (סימן ט סק"א), וכן כתב התוספות יו"ט במעדני יו"ט בבכורות (פ"ב סימן ג סק"ט) ובדברי חמודות שם (סק"ז), וכן מצינו בעטרת צבי כאן (סימן ט סק"ב), וכן כתב עולת תמיד כאן (שם ס"ב), וכן פסק המגן אברהם (שם סק"א), וכן מצינו באליה רבה כאן (שם סק"א), וכן כתב מור וקציעה (בסימן יא, ד"ה רחל), וכן הוא בספר כתר תורה (הלכות ציצית פ"ב ה"א), וכן מבואר היטב בפרי מגדים (א"א סימן ט סק"א), וכן מבואר בדרך החיים (סימן ו ס"א), וכן משמע לכאורה במנחת חינוך (פרשת שופטים מצוה תקח), וכן כתבו מגן גיבורים (אלף המגן סימן ט סק"ב), וארצות החיים (שם לב הארץ ס"ו), וכן פסק המשנה ברורה (שם סק"ב).

¹¹ בבאר יהודה (ציצית פ"ב ה"א) כתב בדעת הר"ף, דצמר רחל בת עז פסול רק לתכלת וכשר לציצית. וכתבנו במק"א דלפי מה שפירש הדברי חמודות במסכת בכורות (פ"ב סימן ג סק"ז) בהבנת הבית יוסף בדברי רב פפא, ולפי דעת הגר"א (ביו"ד סימן רצח סק"ז), נמצא דצמר רחל בת עז נחשב צמר מן התורה לגבי ציצית ורק לתכלת אינו כשר, ויל"ע.

¹² כן כתב הביאור הלכה (סימן ט' ד"ה רחלים) וכן הוא בחידושי הגר"ז במסכת מנחות (לח ע"ב), שאף אם נאמר שצמר רחל בת עז אינו נחשב צמר לענין לפטור בגד העשוי ממין אחר, מכל מקום ספיר יכול לפטור מחיוב ציצית אף בגד העשוי מצמר רחל בת רחל. והביאור הלכה נשאר בזה בצריך עיון. אך בדברי הפרי מגדים (א"א סימן ט סק"א) מפורש להיפך מזה.

¹³ כן כתב רבינו ירוחם (תולדות אדם וחווה נתיב יט ח"ב) לענין כלאים. וכן כתבו להדיא הרמב"ן בהלכות בכורות (פ"ב דף יא ע"ב) והרא"ש במסכת בכורות (פ"ב סימן ג). ומסתבר שכן הוא דעת הרמב"ן והרא"ש גם לענין ציצית, כי תיכף אחרי דבריהם הנ"ל של רב אחא בר יעקב המשיכו בדברי רב פפא לענין תכלת "מה פשתן שלא נשתנה אף צמר שלא נשתנה...", ואם איתא שבוה

נחלקו האחרונים¹⁵, ודעת המחבר שכל שהבהמה עצמה לא נולדה למין אחר אינו בכלל הפסול¹⁶. ולהלכה מצינו כמה אחרונים שנקטו להלכה כדברי הראשונים הנ"ל, שכל שאינה רחל לדורותיה עד ששת ימי בראשית היא בכלל הפסול¹⁷.

אינו נקרא "צמר שנשתנה" אלא ברחל בת עז לבד ולא עד ששת ימי בראשית כמו ה"צמר שנשתנה" שלפני זה מדברי רב אחא בר יעקב, הרי היו צריכים לפרש החילוק. וכן כתבו הטור בקיצור פסקי הרא"ש שם, הבית יוסף בהלכות בכורות (יו"ד סימן שטו ס"ה ד"ה רחל שילדה) והאליה רבה (הלכות ציצית סימן ט סק"א) בדעת הרא"ש שכוונתו גם לענין ציצית.

¹⁴ א. האוקימתא השניה בגמרא שם בביאור מחלוקתם של רבי מאיר וחכמים היא כאמור שנחלקו האם רחל בת רחל בת עז חייבת בכורה, דרבי מאיר סבר הלך אחר אמו והאי לאו "נדמה" הוא, וחכמים סברי הלך אחר אם אמו והאי "נדמה" הוא, ולכאורה הלכה כחכמים שהם רבים. ב. מדקאמר רבי יוחנן שרבי מאיר מודה בשעיר של ראש חודש ובשעירי הרגלים דבעינן שעיר בן שעירה בן שעירה עד ששת ימי בראשית, משמע שרבי מאיר מודה לחכמים כמו שהם סבורים בכל ענין. ג. בדברי רב אחא בן יעקב שם שרבי מאיר מודה לענין צמר לגבי שעטנז שבעינן "צמר שלא נשתנה", פירש רש"י "של שה שאינו מיוחד שה לדורותיו". ובאמת פשוט שכן הוא גם בדברי רב פפא שאמר שרבי מאיר מודה גם לענין צמר בתכלת, שהרי המקור של רב אחא בן יעקב ורב פפא הוא ממה שהוקש צמר לפשתן כדכתיב "לא תלבש שעטנז צמר ופשתים יחדיו", וילפינן "מה פשתן שלא נשתנה אף צמר שלא נשתנה", ופשתן הרי לא נשתנה מששת ימי בראשית.

¹⁵ חמש פעמים סתם הרמב"ם דגם רחל בת רחל בת עז הוי בכלל פסול 'נדמה'. בהלכות איסורי מזבח (פ"ג ה"ה), בהלכות בכורות (פ"ב ה"ו), בהלכות כלאים (פ"י ה"ב), בהלכות ציצית (פ"ב ה"א) ובהלכות טומאת צרעת (פ"ג ה"ג). ופירשו כמה אחרונים דלהלכה סבירא ליה דרק רחל בת עז הוי בכלל פסול 'נדמה' ולא רחל בת רחל בת עז, וכן כתבו הבית יוסף בהלכות בכורות שם (סימן שטו ס"ה) והדברי חמודות במסכת בכורות (פ"ב סימן ג סק"ז), ובמרכבת המשנה בהלכות בכורות (פ"ב ה"י), ובישועות מלכו בהלכות כלאים (פ"י ה"ב), וכן נוטה לפרש במנחת חינוך (פרשת שופטים מצוה תקח).

אמנם כמה אחרונים חלקו על זה ופירשו שדעת הרמב"ם להלכה היא שרחל בת רחל בת עז הוי בכלל פסול 'נדמה'. הלחם משנה בהלכות בכורות שם (פ"ב ה"ו) פירש דלענין 'כלאים' ולענין 'תכלת' ולענין 'נגעים' סובר הרמב"ם דיש פסול של 'נדמה' ברחל בת רחל בת עז. וכעין זה פירש המהר"ט אלגאזי בספרו קהלת יעקב שם (תוספת דרבנן מערכת אות נ סימן ריד), דדעת הרמב"ם שרק לענין בכורות לא הוי רחל בת רחל בת עז בכלל בפסול 'נדמה'. והחזון איש (יו"ד סימן קצ סק"ד, ד"ה והנה הר"מ) חולק על פירוש הבית יוסף לגמרי, ודעתו שהרמב"ם סובר שגם רחל בת רחל בת עז היא בכלל פסול 'נדמה' בכל דבר. וכן משמע בקרית ספר הלכות ציצית (פ"ב).

¹⁶ כן ביאר בבית יוסף בהלכות בכורות (יו"ד סימן שטו ס"ה), וכן בשולחן ערוך שם השמיט הדין של רחל בת רחל בת עז, וכן השמיטו בהלכות כלאים (יו"ד סימן רחצ ס"ב).

¹⁷ כן פסק הטור בהלכות בכורות (יו"ד סימן שטו), וכן נקט הב"ח בהלכות בכורות שם (סימן

הפולמוס בענין צמר כבש ה"מרינו"

בעשרות השנים האחרונות התעוררו כמה פוסקים ודנו האם צמר הכבשים הנפוץ כיום שלוקחים מזן כבשים הנקרא "מרינו" נחשב 'צמר' בדיני התורה. ונבאר, דהנה כהיום מצויים בעולם כ-200 זנים ותת-זנים של כבשים ביתיים, אך רובה ככולה של תעשיית הצמר בעולם היא מזן הכבש הנקרא "מרינו"¹⁸, הנמצא בארגנטינה, בדרום אפריקה ובאוסטרליה וניו זילנד¹⁹, ומוצאו מספרד²⁰. הזן "מרינו" נחשב כגזע הכבשים החשוב ביותר לצמר, כי צמרם הוא דק ורך ומשובח מאוד וקל לעיבוד, ומצטיין מאוד באיכותו ובמשקלו, ו"סתם צמר" כהיום הכוונה לצמר זה של ה"מרינו" האוסטרלי, ויש לכבש זה הרבה תולדות ותת-גזעים רבים²¹.

כבשי "מרינו" הם חסרי אֵליה²² במקום זנבם, ויש להם רק זנב דק (קצר או ארוך), וכהנה הם רוב הכבשים המצויים²³ ובפרט הכבשים המשמשים לתעשיית הצמר, ולפי זה התעורר פולמוס גדול האם צמרו נחשב כצמר מן התורה²⁴.

שטו סק"ה), וכאמור כן נקט הלחם משנה בהלכות בכורות שם (פ"ב ה"ו) לענין כלאים ותכלת ונגעים, וכן כתב בעולת תמיד בהלכות ציצית (סימן ט סק"ב). ובמקור חיים לבעל חוות יאיר על הלכות ציצית (סימן ט) הביא דברי העולת תמיד, וכן פסק המהרי"ט אלגאזי בספרו קהלת יעקב (תוספת דרבנן מערכת אות נ סימן ריד), ובחזון איש (יו"ד סימן קצ סק"ד, ד"ה והנה הר"מ).
¹⁸ שו"ת תשובות והנהגות (ח"ה סימן ז).

¹⁹ על פי המומחה של ועד הפיקוח ההלכתי שעל ידי הכשר "העדה החרדית" הרה"ג ר' שמעון ווייצהנדלר שליט"א. והסביר לי כי הצמר מדרום אפריקה הוא הכי זול ופשוט, והצמר של ניו זילנד הוא הכי יקר, ורוב המפעלים בעיקר היוקרתיים לוקחים מארגנטינה.

²⁰ ולדברי החוקרים כבר נמצא ה"מרינו" בספרד לפני לפחות תשע מאות שנה, ואחר כך נתפשט לארצות אירופה ואחר כך לאמריקה, לאוסטרליה ולאפריקה.

²¹ כל התיאור הנ"ל הוא מספר ישועות כהן (או"ח סימן יג).

²² אליה היא מצבור שומן המשמש למאגר מזון לכבש, וכמו הדבשת לגמל.

²³ וראיתי במאמר אחד שכתב, שעדיין כהיום כ-20-25 אחוז מכלל אוכלוסיות הכבשים בעולם על כל זניו הם כבשי אליה, והם נפוצים במיוחד במזרח התיכון, פקיסטן, צפון הודו, מערב סין ומונגוליה, ובחלקים הצפוניים של אפריקה.

²⁴ יש לציין שבאמת נידון זו שייך גם לעוד עניינים, כגון: א. האם יש בו איסור שעטנז מן התורה? ב. האם יש בו חיוב ראשית הגז? ג. האם הוא כשר לפרוכת ולבגדי כהונה הטעונים צמר? ד. האם הוא כשר לתולעת השני בשריפת פרה אדומה? ה. האם הכבש כשר לקרבן?

שלושת החששות שבצמר ה"מרינו"

ולמעשה מצינו שלוש עילות לפקפק על הצמר ה"מרינו".

חשש א'

כיון שבתורה מצאנו כמה פעמים שלכבשים יש 'אליה', וכגון בפרשת תצוה (שמות כט, כב), בפרשת ויקרא (ויקרא ג, ו-ט), ובפרשת שמיני (ויקרא ט, יט), וגם בש"ס מצינו הרבה פעמים שכבש יש לו אליה, ושזהו אחד מן הסימנים ממה שיש רק בכבש ואין בעז. וכן מוכח להדיא בדברי הגמרא שבת (עז ע"ב), בסוטה (לב ע"ב), במנחות (ג ע"א) ובפסחים (ג ע"ב) ובדברי התוספות שם – אם כן, אולי כבש זה שאין לו אליה אינו הכבש המוזכר בתורה אלא בהמה אחרת.

חשש ב'

גם אם נאמר שהכבש האמור בתורה הוא לאו דווקא כבש עם אליה, מכל מקום אולי עצם זה שהכבש נשתנה מטבע צורתו, שהרי ודאי שבתחילה היתה למין זה אליה ועכשיו אין לו אליה, נעשה כמין בהמה אחרת.

וכמו שביאר בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ד סימן קכג) בדברי הגמרא בבא קמא (נה ע"א) דשינוי שנגרם רק מחמת שינוי המקומות אינו נחשב שינוי להחשיב בעל חיים לשני מינים, אבל שינוי שלא נעשה משינוי המקומות משייך את בעל החיים למין אחר. וכיון שלדעת אנשי המדע כהיום החיסרון של האליה איננו יכול להיות תוצאה של שינוי מקום המגורים של הכבשים אלא הוא שינוי גנטי, נמצא שנעשו הכבשים כמין אחר ושוב אינם דומים כלל למין הכבשים שהיתה להם אליה.

חשש ג'

אפילו אם נאמר שחסרון האליה אינו שינוי המחשיבו למין אחר, מכל מקום כיון שאין לו אליה מתעורר חשש שהוא בא מתערוכת של כבש עם עז או עם בהמה אחרת בעלת זנב קטן.

ואף שכתבו אחרוני זמננו שבאמת אין צריך לחשוש שכבש ה"מרינו" הוכלא עם עז או עם חיה אחרת, כי גם בימינו אי אפשר להכליא בהמה עם חיה או כבש עם עז, ובהמה היוצאת מתערובת כזו לא תשרוד ולא תחזיק הרבה, ובוודאי שלא יגדלו מהם עדרים – ובאמת כן מפורש כבר ברמב"ן בפרשת קדושים (ויקרא יט, ט) ובספורנו (בראשית א, כד) – מכל מקום החשש הוא על פי מה שמסכימים רוב חוקרי זמננו²⁵ כי מוצאו של 'כבש הבית' הוא כבש הנקרא "מופלון" שהוא כבש הבר הנפוץ באסיה, ולדבריהם כבש זה הוא גזע האב שממנו התפתחו כל זני הכבשים המבויתים המצויים כיום (או על כל פנים רובם), ויש אומרים שגם הכבשים בעלי האליה מוצאם מכבש זה²⁶. ויש גם רגליים לדבר, ואחד מהם שכבשי "מרינו" כוחם רב כאיל הבר וקופצים בקפיצה אחת כמה מטרים²⁷, וגם הם יוצאים למרעה אף בלי רועה צאן שיגן עליהם אלא כמו בקר שיודעים להגן על עצמם לבד²⁸. ועוד אומרים חוקרי הטבע²⁹, שכל הכבשים כהיום יש בדמם סימני DNA של כבש ה"מופלון", וכל מי שיש לו סימן זה בהכרח שהוא מצאצאיו. ובגמרא חולין (פ ע"א) ובתוספות שם (ד"ה זה איל הבר) מבואר שאיל הבר הוא חיה.

ולפי זה נמצא שכל הצמר שלנו כיום הם מכבשים שאינם רחל בת רחל עד ששת ימי בראשית אלא הוכלאו עם מין חיה, ולדברי הפוסקים שצריך כבש בן כבש עד ששת ימי בראשית, אין על זה דין צמר כלל.

דחיית שלושת החששות

אמנם באמת אפשר לדחות את כל שלושת החששות על צמר ה"מרינו".

²⁵ כן כתב בספר ישועות כהן הנ"ל (או"ח סימן יג אות א) ובמכתבים בסוף המאמר (מכתב ד) בשם חוקרי הטבע. וכן הביא שם (במכתב ה) בשם הגאון ר' ישראל טופרוביץ שליט"א.

²⁶ כך הביא הרב עזריה אריאל, המעיין, ניסן תשע"ט גיליון 229 (עמ' 60, הערה 29). ויש שכתבו שהכבשים בעלי האליה השתלשלו מכבש ה"מופלון" דרך כבש בעל אליה קצרה הנקרא "סואיי".

²⁷ כן העיד הרה"ג בעל ספר ישועות כהן הנ"ל (סימן יג בסופו) שבמו עיניו ראה כבש "מרינו" מזנק לגובה 2 מטרים.

²⁸ גם זה הוא מדברי הגאון בעל ספר ישועות כהן הנ"ל שם.

²⁹ בספר ישועות כהן הנ"ל (או"ח סימן יג) במכתבים בסוף המאמר (מכתב ד).

דחיית חשש א'

לפעמים לשון "אליה" חלה גם על כל זנב שהוא, ואפילו קצר ודק הנמצא בצאן שבימינו. וכן משמע בפסחים (צו ע"ב) ובזבחים (ט ע"א; כח ע"א). וכן מדברי רש"י בכמה מקומות משמע שהלשון "אליה" חלה גם על עז או שור³⁰. כמו כן, מדברי כמה ראשונים משמע שלא בכל מקום היו מצויים כבשים שיש להם אליה, והוא ברש"י בשבת (נד ע"ב) ובמאירי שם, וכן מבואר בדברי ר"א אבן עזרא בפרשת ויקרא (ג, יב), ובאברבנאל בפרשת ויקרא. וכן הביא השבט הלוי (ח"ח סימן רלו) מה שכתב המלבי"ם (ויקרא אות קעח) שהשם 'כשב' מורה שיש לו אליה והשם 'כבש' מורה שאין לו אליה.

דחיית חשש ב'

ראשית, מצאנו פירושים אחרים בדברי הגמרא בכבא קמא שם, דלא כהאגרות משה הנ"ל³¹.

³⁰ כן משמע בדבריו בזבחים (כח ע"א), ובפסחים (צו ע"ב), ובכריתות (ד ע"א), ובשבת (נד ע"ב), ובפרשת תצוה (שמות כט כב), ובפרשת ויקרא (ג, ז).

³¹ בתפארת ישראל (קונטרס בתי הכלאים אות קא) פירש: "מין שיש בו מדברי וישובי אף על גב שמשונין קצת בתמונתן בקוטן וגודל הגוף או באבריהן או בצבע שערן וכדומה, אפילו הכי כולן חשובים כמין אחד, אבל במשונים זה מזה שינוי גדול כגון אווז וכוונת הבר זה ביציו מבחוץ וזה מבפנים הרי אלו שני מינין". וכיוצא בזה פירש בשו"ת הרי בשמים (מהדורא תליתאה ח"ג סימן יג): "אלא אמר אביי זה ביציו מבחוץ וזה ביציו מבפנים, הרי דאי ליכא שינוי בולט וניכר לא אמרינן דיהיה כלאים בשביל דזה גדל בישוב וזה גדל במדבר". וכן משמע לכאורה בדברי הלבוש (יורה דעה סימן רצז-ב' ס"ז): "אבל האווז עם אווז הבר הם כלאים זה בזה, שהרי אנו רואים דשני מינים הם, שהאווז ביציו מבפנים ואווז הבר ביציו מבחוץ". ולפי זה נראה פשוט שההבדל בין הכבשים בצורת האליה בטל לעומת הדמיון הרב שיש ביניהם במבנה הגוף וצורת הצמר וכד'. ובערוך השולחן (יו"ד סימן רצז-ב' ס"ט) פירש: "ובהכרח בשינוי כזה שהוא עיקר הוויית הבעל חיים בעל כרחך ששני מינים הם, אבל מפני שינוי אחר כגון שזה צוארו עב וזה דק זה ארוך וזה קצר אין זה שינוי והוא מין אחד". ולפי פירושו ודאי שאין מקור לומר שהאליה נחשבת שינוי. ועוד מצאנו ברד"ל בפרקי דרבי אליעזר (פכ"ג סק"י) לכאורה מפורש היפך מפירושו של האגרות משה הנ"ל, שמדבר שם כיצד יכלו כל בעלי החיים הרבים להיכנס לתיבה של נח, וכתב: "שהרבה מינין שאנו רואין לפנינו נפרדים ומשונים למיניהם מעיקרן נבראו ונכנסו במין אחד... ואחר כך לפי משכנם בארצותם ומאכלם ומקריהם נפרדו ונשתנו לעוד מינין רבים, וכמו אווז ואווז הבר דספ"ה בכא קמא (נה)". הרי להדיא שלדעתו השינוי באווז ואווז הבר נעשה גם מחמת המקומות.

ויש שתירצו³² על פי מה שכתב בהעמק דבר בפרשת בראשית (א, כה) ובפרשת שמיני (ויקרא יא, יד), שאפשר שבששת ימי בראשית נבראו כמה מיני כבשים, והכבשים שאין להם אליה נבראו כך לכתחילה בששת ימי בראשית ואין בהם שום שינוי מעיקרם. וכך משמע קצת ברש"י בפרשת שמיני (ויקרא יא, יג)³³. וכן תירץ בשו"ת שבט הלוי (ח"ח סימן רלו) על פי מה שכתב כן המלבי"ם להדיא.

עוד יש³⁴ שהביאו ראייה מדברי הגמרא בבכורות (מד ע"א) שאפילו שינוי גדול כעז שאין לה קרניים ורחל שיש לה קרניים אינו מחשיב את בעל החיים למין אחר³⁵.

עוד הביאו ראייה כמה אחרונים וכן בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ו סימן ב) וכן משמע בשו"ת שבט הלוי (ח"ח סימן רלו), מדברי הגמרא בחולין (פ ע"א) שכיון שיש ל"כבש המרינו" כל סימני בהמה טהורה וסימני מין הכבש אינם חוששים שהוא מין אחר.

³² בקובץ 'המעין' הנ"ל (ניסן תשע"ט גיליון 229), וכן הביא בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ו סימן ב') בשם ספר מסורת וסימני טהרה, וממאמר מקיף שכתב הרה"ג ר' אהרן משה טביובין שליט"א, "שחקר ובייר ענין זה מכל צדדיו, ומביא במאמר שחקר אצל גדולי המומחים כאן בארץ בתחום זה, ולדבריהם לא יכול להיות שהשינוי בין סוגי הכבשים בנוגע לאליה נגרם משינוי המקומות או על ידי פעולות אחרות שעשו, שאי אפשר לשנות כבש עם אליה שיוולד ממנו לכבש בלא אליה או להיפך ולכן לדבריהם על כרחך שמששת ימי בראשית נוצרו שני סוגי כבשים אחד עם אליה בזה ו אחד בלי אליה בזה".

³³ שכתב בזה"ל: כל עוף שנאמר בו למינה, למינו, למינהו, יש באותו המין שאין דומין זה לזה, לא במראיהם ולא בשמותם, וכולן מין אחד, עכ"ל.

³⁴ בספר ישועות כהן הנ"ל (או"ח סימן י"ג), ובקובץ 'המעין' הנ"ל (ניסן תשע"ט גיליון 229).

³⁵ דאיתא שם בזה"ל: אמר רב חסדא עז שאין לה קרניים ורחל שיש לה קרניים כשרים לגבי מזבח, תניא נמי הכי יש דברים שהן כמומין ואינן כמומין ושוחטין עליהם במקדש אבל לא במדינה, ואלו הן עז שאין לו קרניים ורחל שיש לו קרניים, עכ"ל הגמרא. וכתב בכסף משנה (הלכות איסורי מזבח פ"ב ה"ד) "דהיינו בעז שאין לו קרניים מתחלת ברייתו, דומיא דרחל שיש לה קרניים". הרי שכל הנידון בגמרא בעז שאין לה קרניים וברחל שיש לה קרניים שבוודאי אין זה שינוי קטן, הוא רק אם נחשב לבעל מום או לא, אבל לא היתה הוה אמינא, שייחשב משום זה למין אחר.

דחיית חשש ג':

כל דברי החוקרים שמוצאו של 'כבש הבית' הוא מהכבש הנקרא "מופלון" הוא על פי אמונתם התפלה ותורת האבולוציה שלהם, והם מוכרחים להגיד ולהוכיח במחקריהם שכל הבהמות נבראו והשתלשלו מהחיות, ואם כן אין לנו מזה שום מקור ובסיס בשינוי החזקה בדורות של הכבש³⁶. ועוד שאפשר לראות בבדיקת הצמר במעבדות, שאין שום דמיון בין הצמר מכבש ה"מרינו" לבין הכבש ה"מופלון"³⁷.

אם נסכים שדברי החוקרים האלה נכונים ואמיתיים, ושלפי זה אין 'כבשי הבית' שבימינו נחשבים ככבשים טהורים וכשרים, נמצא שכביכול כל הכבשים נכחדו מן העולם, ופשוט שהוא דבר שאי אפשר להיאמר, וגם נסתר מדברי הנביאים על קיום הכבשים לעתיד לבוא³⁸. ולכן מוכרחים אנו לומר אחת מן השתיים, או שדברי החוקרים אינם נכונים כלל, או שנקטינן שאיל הבר הוא בכלל בהמה ולא חיה³⁹.

עוד יש להביא מחכם אחד⁴⁰ שהוכיח שכבשי ה"מרינו" לא הומצאו בשנים האחרונות, אלא לפי הידוע בבירור במחקרי המומחים זן זה נפוץ בספרד לפחות מלפני תשע מאות שנה⁴¹, והשתמשו בצמר זה כבר בזמן הראשונים⁴², ואפילו

³⁶ ע"פ מה שאמר לי הרה"ג ר' שמעון ווייצהנדלר שליט"א.

³⁷ גם זה מדברי הרה"ג ר' שמעון ווייצהנדלר שליט"א.

³⁸ כמו שנאמר "וגר זאב עם כבש" (ישעיהו יא, ו), וכן "והעלה אשר יקרב הנשיא לה' ביום השבת ששה כבשים תמימים ואיל תמים" (יחזקאל מו, ד).

³⁹ וכמו שנקט בלב אריה בחולין שם (פ ע"א, ד"ה בתוס' בד"ה) בדעת תנא קמא שאיל הבר הוא בהמה.

⁴⁰ הרב עזריה אריאל במאמרו בקובץ 'המעין' (ניסן תשע"ט גיליון 229).

⁴¹ והיו תקופות שהיה איסור להוציא את הכבשים עצמם מספרד כדי לשמור מונופול על צמר זה.

⁴² וכן משמע קצת מדברי הראב"ד בבעלי הנפש (שער הטבילה סימן ג) שכתב "כאותן אבנטין של צמר שבאין מספרד", ומשמע שהצמר מספרד היה משובח יותר מן הרגיל. וכן משמע יותר בדברי האברבנאל בפרשת תרומה (שמות כה) שכתב: "לפי שבארץ מצרים וגם בשאר ארצות המזרח צמר העזים הוא משובח מאד וצמר הרחלים הוא פחות ונבזה". ומכך שכתב שצמר הרחלים בארצות המזרח הוא פחות ונבזה משמע שצמר הרחלים במקומות אחרים היה משובח יותר.

בארץ ישראל בתקופת הבית יוסף⁴³, וכן באירופה לפני מאות שנים⁴⁴, וכיון שלא הוזכר שום פקפוק בזה בשום פוסק לא מן הראשונים ולא מן האחרונים ולא בדברי השולחן ערוך⁴⁵, אף שזה נוגע להלכה לענין ציצית ולענין כלאים ועוד, וגם לא דנו בזה לאוסרו על כל פנים משום מראית העין כמו שאסרו הקנבוס ככלאים⁴⁶ – נמצא שמנהג ישראל דורות רבים להחשיב את הצמר ה"מרינו" כצמר לכל דבר.

היוצא להלכה

ולמעשה אכן מקובל בכל תפוצות ישראל⁴⁷ להחשיב את צמר ה"מרינו" כצמר כשר ומהודר, וגם לא שמענו שום פקפוק על זה מדורות הקודמים, וכן גם נקט להלכה בשו"ת שבט הלוי (ח"ח סימן רלו) לענין ציצית וכלאים.

⁴³ לפי דברי כמה חוקרים הביאו עמם מגורשי ספרד את הידע והעיסוק ב'צמר' לסלוניקי, ומשם היו שולחים צמר לסביבת ארץ ישראל. והביא דוגמא ממה שכתב בשו"ת המבי"ט (ח"א סימן רמה), שכידוע נולד בסלוניקי ואחר כך עלה לארץ ישראל והתיישב בעיר צפת ת"ו: "לא כתב אלא בזמנו שהיו הדרכים משובשים לבא מכל אותם המקומות דרך ים לארץ ישראל, אבל בזמנו זה לבא מתורגמה [טורקיה] דרך ים בספינת הצמר כמו שרגילין בכל שנה לבא". וכן הביא מספר עמק הבכא, שמספר שם על אחד ממגורשי ספרד, וכתב שם: "וגם צמר ציווה להביא מספרד לעשות בגדים כשאר יעשו בוונציה".

⁴⁴ כן הביא שם מדברי חוקר אחד, שאין ספק שבמאות השנים האחרונות היה רוב הצמר באירופה מכבשים חסרי אליה, והביא דוגמה ממה מפורש כן בספר תולדות הארץ לר"י שיינהק ז"ל (מעוטט בהסכמות נלהבות מאת המלבי"ם, ומבעל הכתב והקבלה, ומרבי יהודה בכרך ועוד) שכתב (ורשה תר"א, ח"א עמ' עו-עז): "כבשי ענגלאנד הם חסרי קרנים וטובים בצמרם מאשר אתנו, כבשי ספרד מערינא כו' נעלים בצמרם הטוב כו', ולמען היטב תאר הכבשים יביאו למו הנוקדים אילי ספרד וענגלאנד, ואז תבנה הכבשה גם היא בילדים רכי הצמר כמוהם".

⁴⁵ אף שלדברי החוקרים צפת היתה מקום מסחר של צמר זה, וכמו ושנראה מדברי המביט הנ"ל שבכל שנה הגיעה לאזור ספינה עם צמר, ומכל מקום הבית יוסף שהיה באותן שנים בצפת לא דן כלל בצמר זה.

⁴⁶ כמו שנפסק ברמ"א (יו"ד סימן רצח ס"ב).

⁴⁷ כמו שכתב בתשובות והנהגות (ח"ה סימן ז).

ובאמת שגם הכבשים שיש להם אליה כיום, כמו שמצוי קצת בארץ ישראל הנקרא "אוואסי" או "בלאדי"⁴⁸, אין ברור כל כך שאין עליהם חלק מהחששות הנ"ל⁴⁹, וגם קשה לארוג מהם בגדים⁵⁰. אך יש מהדריין לעצמם לקחת צמר מכבשים אלו⁵¹.

⁴⁸ ויש ביניהם בעלי אליה רחבה וקצרה שהם הרוב, אך יש ביניהם גם בעלי אליה ארוכה. והם הכבשים הנמצאים בארץ ישראל שנים רבות ולא נודע כאן על כבשים אחרים. ובספר ישועות כהן (או"ח סימן יג, אות יב) כתב בשם הגאון ר' ישראל טופרוביץ שליט"א, שלכבשים אלו יש כל הסימנים שמצינו בגמרא לגבי כבשים ונראה שאין בהם שום ריעותא ולא היו בהם שום שינויים.
⁴⁹ כי החשש השלישי הנ"ל, שלפי דברי החוקרים כל הכבשים הנמצאים היום הוכלאו עם כבש ה"מופלון" שהוא כבש הבר ודינו כחיה, לפי דברי החוששים קיים חשש זה גם בכבשים אלה. ועוד כתב בספר ישועות כהן (או"ח במכתבים בסוף סימן יג מכתב ב), שביקר בעדר כבשים כאלה אצל הערביים, שהם מגדלים כבש "אוואסי" (הנקרא גם "בלדי") הנ"ל, אך הם מגדלים באותו עדר זן כבשים נוסף הנקרא "אסף" שהוא בא מהכלאה של "אוואסי" ו"מרינו" ואין לו אליה. ושני מיני הכבשים הם בעדר משותף ומזדווגין יחד זה עם זה. ולפי זה נמצא שגם בכבשי זן ה"אוואסי" (או "בלדי") של הערביים מצויות הכלאות, ואינו ברור כל כך שייחוס מינם טהור בלי שום תערובת של מין אחר.

⁵⁰ ויש לומר שצמר מכבשים אלו אינו פסול מחמת כמה טעמים, כמו שהביא בספר ישועות כהן (או"ח סימן יג): א. באמת אפשר שראוי הוא שפיר לאריגת בגדים, רק לפי מה שרגילים היום להתעדן באריגה מעודנת מהצמר הרך נחשב צמר זה כאינו ראוי, ואם לא היה אלא צמר זה ודאי שלא היתה מתבטלת תעשיית בגדי הצמר בעולם. ועוד שהרי בצמר זה השתמשו בארץ ישראל מקדמת דנא. ב. מיעוט מהכבשים האלה צמרו ראוי, וצמר הכבשים הצעירים ראוי בשופי לאריגת בגדים. ג. באופנים מסוימים אפשר לרכך את הצמר הקשה. ד. ועוד יש להוסיף שלכאורה הצמר שעושים ממנו ה"טערקישע טליחים" גם הוא קשה קצת.

⁵¹ כן יש כמה מדקדקים, וכן כתב בתשובות והנהגות (ח"ו סוף סימן ב), שלדעתו כדאי להחמיר בזה, וכן הוא נוהג.